
 Ervin Dolenc

Komunistične kulturno-prosvetne organizacije v dvajsetih letih

Prosvetna dejavnost je imela pomembno vlogo že pri samem konstituiranju komunističnega gibanja na Slovenskem. Od jeseni 1919 do pomladi 1920 so na sedežu socialnodemokratske stranke v Mahrovi hiši na Krekovem trgu v Ljubljani potekala predavanja in diskusije, ki so po spominih Franceta Klopčiča premlevala teme od utopičnega socializma, prek klasikov marksizma do pariške komune. Vmes naj bi vedno našli priložnost tudi za aktualne probleme. »Predavali so Ivan Kitek, Rudolf Golouh, Milan Lemež in drugi. V debato so posegali največ ročni delavci Jaka in Marcel Žorga, Ivan Makuc, Franc Perdan, Rajko Osterc, Josip Petrič, Viktor Koleša, ki so odkrito izražali težnje h komunizmu. Diskusija je bila vroča, zanimiva, toda nikoli nestrpna.«¹

Po zgledu levo usmerjenih študentov na Dunaju in v Zagrebu je prišlo do ustanovitve Društva študentov-komunistov 7. marca 1920 tudi na novoustanovljeni ljubljanski univerzi.² Na ustanovnem občnem zboru je 40 vpisanih študentov oz. dijakov (po poročilu v Crveni zastavi) redno obiskovalo že omenjene diskusijske večere v Mahrovi hiši.³

Kot zatrjuje Klopčič, se je v predavanjih in diskusijah ves čas izražal odpor proti reformistični politiki socialnodemokratskega vodstva, ki je ostal močno prisoten tudi po formalni ločitvi od nje. Prvo komunistično opredelitev kulturno-prosvetnega dela, posebej nasproti socialdemokratskemu, je ob dnevu socialnodemokratske Svobode 15. avgusta 1920 objavil Rdeči prapor. »Ogromna večina članov »Svobode« je politično zavedna, komunistična. Nam komunistom ne gre za to, da osvojimo odbore »Svobode«, temveč mi smo dolžni med članstvom uveljavljati svoja komunistična načela o kulturi in kulturnih nalogah proletariata in tako širiti med delavstvom kulturno-proletarsko zavednost. Naloge kulturnih proletarskih organizacij v sedanji dobi so v prvi vrsti:

1. Pripravljati in usposabljamati proletariat za velike kulturne naloge, ki ga čakajo po razrušenju kapitalizma.
2. Proučevati in razkrinkavati kulturno sužnost v katero ga obsoja kapitalizem.

¹ France Klopčič: Desetletja preizkušenj – spomini, Ljubljana 1980, str. 46 (Klopčič).

² Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941. Ljubljana 1972, str. 65 (Kremenšek).

³ Crvena zastava 1. IV. 1920.

3. Nuditi mu vsaj v skromni meri kulturna uživanja, ki so sicer dostopna samo bogatemu razredu.

Naši nazori se torej bistveno razlikujejo od morebitnih nazorov socialpatriotov.« Te »bistvene razlike« pa je člankar utemeljeval na obtožbah socialdemokratske meščanske ideologije, ki da ima kulturne organizacije le za nepomemben okras politični stranki, da s svojim približevanjem malomeščanstvu uspava delavstvo in pozablja na razredno sužnost, celo da hoče razbiti vse delavske organizacije, jih oropati inventarja in iz njih napraviti štabe in odbore za posluš in oboževanje socialdemokratskih voditeljev. Zaradi vseh teh nekoliko nesmiselnih vzrokov članek na koncu poziva: »Naši somišljeniki, člani Svobode, ki se udeležijo nedeljske prireditve so dolžni jasno in odločno ter vsepovsod protestirati, če se hoče nepolitična organizacija Svoboda, kjer je večina članstva zavedna, komunistična, a centralni odbor slučajno socialpatriotičen, zlorabiti kot stafaža in reklama za propadajoče socialpatriotske generale.

Mi pozdravljamo dan »Svobode«, če bo on razširil razredno zavest proletariata z ozirom na kulturno suženjstvo.«⁴

Poleti 1920 so imeli šele pred kratkim strankarsko organizirani slovenski komunisti Svodobo še skoraj povsem za svojo kulturno organizacijo in torej niso čutili potrebe po lastni, ločeni od tako zmerjanih socialdemokratov. Nekoliko drugače je bilo z mladino, ki se je politično oblikovala neposredno ob idejah oktobrske revolucije in ni bila obremenjena s socialdemokratsko tradicijo. Ta se je konec aprila 1920 iz nekaterih članov Društva študentov komunistov in članov mladinskega odseka ljubljanske Svobode organizirala v prvo krajevno organizacijo Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) v Sloveniji.

Na svojem prvem rednem kongresu od 10. do 12. junija 1920 v Beogradu je komunistična mladina sprejela resolucijo o svojem akcijskem programu, ki obsega poleg neposrednih nalog celotnega proletariata glede metod in sredstev pri uvajanju komunizma tudi posebne naloge mladine. Program med drugim poudarja vzgojo zavednih proletarskih borcev. Komunistična zavest in borbena pripravljenost se pridobiva ne le v političnem boju, pač pa s teoretsko in praktično komunistično izobrazbo, ki je prav tako ostro orožje v boju proti buržoazni ideologiji. Za nalogo so si postavili široko izobrazbo mladine v marksističnem duhu, s katero bi dvignili njeno kulturno in intelektualno raven. Iz svoje srede naj bi namreč dali čim več znanstvenikov, tehnikov, organizatorjev, ki bodo v določenem trenutku sposobni aktivno sodelovati pri izgradnji nove komunistične družbe. SKOJ mora vzgojiti treznega ter duševno in telesno zdravega človeka, zato bo skrbel za telesno vzgojo mladih proletarcev s prirejanjem športnih iger, izletov v naravo ipd.⁵ Kongres je odločil tudi, da se začne ustanavljati krožke in tečaje esperanta, mednarodnega jezika, ki ga je po sovjetskem zgledu in Kominterni kot pomožni jezik sprejela tudi Komunistična mladinska internacionala.⁶

⁴ Rdeči prapor 14. VIII. 1920.

⁵ Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a 1919-1924, Beograd 1984, 23. str. 58-59 (Izvori).

⁶ Izvori 33, str. 91.

Šele v jeseni se je ljubljanska krajevna organizacija SKOJ toliko okrepla, da je ustanovila več sekcij, med njimi tudi dramsko. Zahajali so na predavanja v politični šoli, ki jo je organiziral pokrajinski sekretariat KSJ novembra 1920 v novonajeti stavbi na Novem trgu, preurejeni v Delavski dom. Prvi je tu predaval dr. Milan Lemež.⁷

Prvo septembrsko nedeljo 1920 je po Klopčičevem spominu zborovala zagorska delavska mladina, predvsem rudarji in steklarji najmlajšega rodu, prvič samostojno, ločeno od odraslih. Plod tega zborovanja naj bi bila tudi v Zagorju krajevna organizacija SKOJ, katere odbor je takoj oživel politični krožek, dramski odsek, tamburaški zbor in druge sekcije.⁸

Oktober se je ljubljanska krajevna organizacija SKOJ dogovarjala z akademskim društvom Vstajenje o ustanovitvi delavskega gledališča. V Delavskem domu so se konec novembra že pričele vaje dramske skupine. Decembra je društvo Vstajenje priredilo predavanje Mladina in revolucija.⁹ Vstajenje je bilo nadaljevanje Društva študentov komunistov, katerega pravila, prilagojena načelom študentovskih kulturnih društev, je univerzitetni svet sprejel 16. junija 1920.¹⁰ Njegovo delovanje je policija ustavila po Obznani 4. januarja 1921, nakar je društveni izredni občni zbor spremenil društvena pravila, tako da so črtali točko o zvezah s politično organizacijo in si s tem podaljšali formalni obstoj do t.i. Male obznane 12. julija 1924, dejansko pa ni društvo spomladi 1922 kazalo nobene praktične dejavnost več.¹¹

T.i. Obznana prva reakcija nove države na njej nevarno komunistično propagando je konec leta 1920 pomenila prekinitev in težje pogoje nadaljnjega delovanja komunistov, hkrati pa je prinesla tudi dokončno spoznanje o njihovem bistveno drugačnem položaju v novi družbi in zato dokončni ločitvi od socialdemokratov, ki so se vključevali v oblast. Obznana je torej na nek način komuniste postavila »na trdna tla«. Zato je kmalu prišlo do prvega poskusa osamosvojitve tudi na kulturno-prosvetnem področju.

Situacijsko poročilo celjskega okrajnega glavarstva Predsedstvu deželne vlade za Slovenijo o delovanju komunistov v Trbovljah za čas od 6. do 12. februarja 1921 omenja ovadbo orožništva okrajnemu sodišču v Laškem: »Dne 6. februarja je sklical poslanec Koren (komunist) na dvorišču Jakoba Božica v Trbovljah protizakonito javen shod pod milim nebom. Na shodu se je hujskalo proti socialnim demokratom in sklenilo napram njim bojkot. Na shodu so govorili Koren, znani hujskač Albert Hlebec in železničar Jagodič iz Zidanega mostu.« Poročilu je priložen »Poziv! Sodrugom in sodružicam! Glasom sklepa diskusije z dne 6.II.1921 se proglašá BOJKOT nad vsem podjetjem socialnih demokratov.« Prostorí gostilne in konsumne trgovine v stavbeni zadruzi »delavski dom« ter gostilne na Dobrni naj bi se bojkotirali, ne glede na to, kdo ima v prostorih prireditve, iz najslednjih razlogov:

⁷ France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, Ljubljana 1981, str. 82 (Filipič); Kremenšek, str. 65; Rdeči prapor 10. VII. 1920.

⁸ Klopčič, str. 58.

⁹ Klopčič, str. 63.

¹⁰ Kremenšek, str. 65.

¹¹ Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980, št. I. 111, str. 236 (Viri); Kremenšek, str. 66.

»Naša dramatična skupina je pred 14 dnevi zaprosila odbor stavbene zadruga za dvorano, kjer bi uprizorila igro. – Odbor stavbene zadruga na omenjeno prošnjo do danes sploh ni odgovoril. Socijal-patrijotje hote ovirajo izobraževalno delo, ker se dobro zavedajo, da samo neizobraženim delavstvom lahko obstojajo. – Vi rudarji delavci morate na snegu, blatu in mrazu stati na shodih, »Delavski dom« pa stoji prazen. – Kapitalisti okrog delavskega doma se na vse to ne ozirajo. Oni mislijo, da Vi ne morete živeti brez patrijotičnega konzuma, gostilne in dvorane. –

Kjer nam niso hoteli niti proti plačilu prepustiti dvorano za predavanja in shode, zato sodrugi in sodružice pokažite tem izdajalcem, da lahko živite brez patrijotičnih podjetij. –

K d o r j e z n a m i – ne bo prestopil praga »delavskega doma«. ¹²

Poziv je podpisala že imenovana »dramatična skupina«. Dramska ali sploh kulturna dejavnost se je zelo zgodaj pokazala kot najprimernejša oblika kamuflaže prepovedane politične propagande. Od neformalne dramatične skupine je bil do ustanovitve lastnega društva le še korak.

2. marca 1921 je pripravljalni odbor predložil v odobritev pravila izobraževalnega društva »Ledina« za Slovenijo s sedežem v Trbovljah, na podlagi katerih je predsedstvo poverjeništvu za notranje zadeve 10. marca dovolilo ustanovitev društva. ¹³ Društvo se je namreč opredelilo kot nepolitično. Pospeshevalo naj bi le splošno izobrazbo svojih članov z ustanavljanjem podružnic, prirejanjem sestankov, predavanj, razgovorov, ustanavljalo naj bi knjižnice in čitalnice ter si skušalo postavljati svoje domove (kar kaže težnjo k polni samostojnosti in materialni neodvisnosti). Vodilo bi vsakovrstne poučne tečaje, razen političnih, izdajalo okrožnice, publikacije ter svojim članom posredovalo časopise. Gojilo naj bi tudi vse športe, telovadbo, petje, zabavne prireditve, izlete, predstave, koncerte, recitacije itd. Zelo indikativna je obljuba moralne podpore in brezplačne pravne obrambe v sporih, ki bi si jih člani nakopali z delovanjem za smotre društva. Članom telovadnih odsekov so bili namenjeni (po splošni navadi) enoten kroj in društveni znaki, vsaki podružnici pa društvena zastava. Vse te dejavnosti bi Ledina, tako kot večina ostalih društev, financirala zgolj z vpisnino in mesečno članarino, pri čemer pridejo v poštev tudi naključni izredni in prostovoljni prispevki, dediščine, podpore ali po potrebi za posebne namene začasni ali trajni, posebni prispevki. Če bi oblast društvo razpustila, bi celotno društveno premoženje dobil Odbor za zaščito dece in mladine v Trbovljah. ¹⁴

Pripravljalni odbor so podpisali Pavel Schönlieb, Anton Cvikl, Maks Rak, Ivan Jazbinšek in Tončka Čeč, pri čemer je policija kmalu ugotovila, da so zadnji trije komunisti. V dopisu poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani je vladni svetnik celjskega okrajnega glavarstva 10. maja ugotavljal, »da so pretežna večina članov tega društva komunisti in, dasi nimamo trenutno še pozitivnega dokaza v rokah, da se društveni sestanki vrše v druge kot statutarične svrhe, je skoro gotovo, da se je društvo le s tem namenom ustanovilo, da se shajajo komunisti pod oblastveno odobrenim

¹² Viri št. I. 113, str. 238–239.

¹³ A SRS, Društvena pravila 3322.

¹⁴ Isto.

naslovom ... Predlagam, da se društvo, ker obstaja skoro do cela iz komunistov, iz državnih ozirov razpusti.« Priložil je seznam članov, kjer je bilo med 117 članicami in člani rdeče podčrtanih 16; za te je bilo ugotovljeno, da so komunisti.¹⁵

Kot priloga dokumentu je sledila prijava občinskega redarja v Trbovljah, ki je bila verjetno tudi povod za sam predlog razpustitve in iz katere je razviden del društvene dejavnosti.

»V nedeljo, dne 8.5. t.l. je priredilo društvo »Ledina« gledališko igro v dvorani Ane Forte v Lokah. Po igri je bila prosta zabava; za igro so imeli dovoljenje, kakor tudi za prekoračenje polic. ure, a med prosto zabavo so se zabavali s tem, da so predstavljali naslednji prizor:

Konj sestavljen iz štirih mož, pregrnjenih s kocem. Ta konj bi naj predstavljal državnega »šimeljna«, kojega je pobil mesar z okrvaljenim predpasnikom z mesarico.

Po tem prizoru so peli komunistično himno in proletarsko budnico.

To zasmehovanje naše države se naznanja.

Trbovlje, dne 10. maja 1921.«¹⁶

Društvo je bilo dejansko razpuščeno 18. maja 1921.¹⁷ Iz zapisnika seje komunističnih zaupnikov 17. aprila 1921, zaplenjenega aretiranemu Jagodiču, je razviden sklep o organiziranju manifestacijskega sprevoda ob obletnici 23. aprila 1920 v Hrastniku usreljenega rudarja, po potrebi nakazilo 1000 kron pomoči njegovim staršem, ter sklep, »da se podeli izobraževalni instituciji »Ledina« v Trbovljah 1500 kron, ako bode potrebovalo.«¹⁸ Ker je Obznana ustavila tudi ves komunistični tisk, o društvenem, nekaj več kot dvomesečnem delovanju nimamo več poročil, a si, glede na kratek čas, kaj dosti več od predstav, podobnih omenjeni, ne moremo obetati.

Manj kot tri mesece po razpustitvi Ledine, a že po razglasitvi Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, so oblasti morale odobriti ustanovitev zelo podobnega društva v Zagorju. Društvena pravila Proletarskega izobraževalnega društva »Vesna« za Slovenijo, ki jih je z odlokom odobril oddelek za notranje zadeve pokrajinske uprave 13. avgusta 1921, so delovanje društva utemeljevala s pospeševanjem »samo izobrazbe«. Členi o namenih in sredstvih delovanja so bili skoraj identični s tistimi za Ledino, le v primeru društvenega razpusta so tokrat predvidevali, da inventar pripade zdruzi »Delavski dom« v Zagorju ob Savi.¹⁹

Prehodu z legalnega na ilegalno delovanje so se po mnenju Filipiča, verjetno lažje kot partijske prilagodile skojevske organizacije.²⁰ Vsekakor se je življenje v njih hitreje obnovilo po drugem udarcu, t.j. Zakonu o zaščiti države, kot po prvem (Obznana), ko sta bili do junija 1921 v Sloveniji obnovljeni le krajevni organizaciji in Ljubljani in Zagorju. Po pritiskih ob sprejetju zakona o zaščiti države sta bili obe organizaciji po-

¹⁵ Viri, št. I. 124, str. 255.

¹⁶ Isto, str. 257.

¹⁷ Isto, str. 255.

¹⁸ Viri, št. I. 126, str. 264–266.

¹⁹ Izvirnik pravil je v Arhivu SRS žal izgubljen, a je datum odobritve razviden iz zavrnitve predloženih pravil za ljubljansko podružnico v A SRS, Pokrajinska uprava za Slovenijo (PUS), Oddelek za notranje zadeve IV. 16–2 1924/7670, društvena pravila za hrastniško pa v A SRS, Društvena pravila 1923/4529.

²⁰ Filipič, str. 89.

novno aktivirani v začetku oktobra, konec istega meseca se je začelo tudi delo v Trbovljah, hrastniška in mariborska organizacija pa sta sledili junija in septembra ali oktobra 1922.²¹ Ilegalno delo SKOJ-a je zaradi stroge konspirativnosti kazalo potrebo po legalnih organizacijah, ki bi pritegovale »širše mase« delavske mladine. Ker zakonodaja ne bi dopuščala kakšne enotne organizacije za celotno državo, je bilo v tem obdobju snovanje takih društev prepuščeno več ali manj spontanim lokalnim akcijam, kjer je bila zaradi razvitosti Slovenija pred drugimi.²² Ob zagorski Vesni je februarja 1922 stekla akcija v Ljubljani. Oddelek za notranje zadeve je 24. februarja predlagateljem zavrnil pravila »Splošnega mladinskega izobraževalnega društva »ISKRA« v Ljubljani« z navodilom, da jih izpopolnijo glede sklepčnosti odborovih sej ter navedejo funkcionarja, ki bi društvo zastopal na zunaj.²³ Premalo jasen 36. paragraf društvenih pravil, da v primeru razpusta pripada društveno premoženje članom (bivšega) odbora, je bil vzrok za zavrnitev predloženih pravil 14. marca.²⁴ Končno je izpopolnjena pravila Oddelek za notranje zadeve odobril 1. aprila 1922.²⁵ Ustanovni občni zbor društva je bil 30. aprila.^{25a} Sedež društva, katerega delokrog se je raztezal čez celo Slovenijo, je bila Ljubljana. Z vsemi zakonitimi sredstvi naj bi skrbelo za splošno izobrazbo svojih članov, v ta namen pa naj bi pod svojim okriljem ustanavljalo splošne izobraževalne odseke, dramske, godbene in pevske, športne in igralne odseke, knjižnice, čitalnice ter seveda podružnice.²⁶

France Klopčič, ki je bil med ustanovitelji, razlaga, da so ime Iskra izbrali po vzoru istoimenskega lista ruskih boljševikov, ki ga je od leta 1900 urejal Lenin. Ime lista je razlagal pripis: »Iz iskre bo zagorel plamen. Odgovor dekabristov Puškinu.« Že pripravljali odbor so sestavili iz večinoma oblastem neznanih in še nekompromitiranih ljudi. Tako je njegov predsednik postal pekovski pomočnik Anton Praprotnik, tajnik pa študent kemije Fridi Gerl. Med najaktivnejše člane pa Klopčič poleg sebe z bratom Miletom prišteva še Cirila Štuklja, Toneta Matula, Slavka Klinca, Ludvika Mrzela iz vrst visokošolcev in dijakov ter brivskega vajenca Matijo Gorenca, čevljarkega pomočnika Rudija Vavpotiča, krznarskega vajenca Rudija Furlana idr.

Odbor osrednjega društva so potem tudi dejansko zasedli Anton Praprotnik kot predsednik, Riko (Pazdjek) kot podpredsednik, Friderik Dern (verjetno Gerl) kot tajnik in Anton Matulj kot blagajnik, odbor ljubljanske podružnice pa privatni uradnik Peter Leban kot predsednik, kot tajnik pa njegov brat A. Leban.^{27a} V okviru ljubljanske podružnice so člani hodili na predavanja o delavskem gibanju, prirejali izlete v naravo, se udeleževali strankarskih shodov, prvomajskih proslav, ustanovili so prvo telovadno sekcijo in otroško skupino. Veliko pozornosti so posvetili tudi ne-statutarnim

²¹ Izvori 54, str. 177–178.

²² Izvori 53, str. 171, 54, str. 186.

²³ A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV. 16–2 v 28586 akt. št. 7908/1923.

²⁴ Prav tam, akt. št. 9886.

²⁵ Prav tam, akt., št. 12833.

^{25a} Proletarska mladina 23. IX. 1922.

²⁶ A SRS Društvena pravila 4103.

²⁷ Klopčič, str. 74–76.

dejavnostim med tovarniškimi in obrniškimi vajenci, ki so bili takrat najbolj izkoriščana delovna sila.²⁷

Ustanovni občni zbor podružnice SMID Iskra v Hrastniku je bil 28. maja 1922 v gostilni Vida Senice. Izvoljeni odbor (rudar Ferdo Kocen je postal predsednik, kurjač Franjo Kozar tajnik, delavka Elza Utenkar blagajničarka, odbornika pa sta bila rudar Avgust Kurent in delavka Pavla Jerebičnik) je 30. maja poslal predlog ustanovitve Okrajnemu glavarstvu v Celju, Oddelek za notranje zadeve slovenske pokrajinske uprave pa je končno inачico pravil sprejel šele 1. avgusta in jo v treh dneh odobril.²⁸

Ko se je v Trbovljah polegel prah po razpustitvi Ledine, so se interesi določenih mladinskih krogov usmerili v prizadevanje za ustanovitev podružnice Iskre. Vendar je zaradi nekoliko preneglega in verjetno preveč radikalnega pristopa Antona Manfreda k mezdnemu gibanju trboveljskih rudarjev junija 1922 prišlo do konflikta med tamkajšnjima organizacijama SKOJ in KPJ. Po Klopčičevem mnenju je bil tu poglavitni vzrok, da Manfredi ni uspelo organizirati trboveljske podružnice Iskre in da je avgusta 1922 poročal, da »strankini ljudje otežujejo delo in so v Trbovljah razbili ustanovni občni zbor Iskre in skušajo hrastniško Iskro s sveta spraviti.«²⁹ Ni izključeno, da so bila pričujoča lokalna nesoglasja del širših sporov znotraj gibanja, čemur prigovarja poročilo centralnega odbora SKOJ-a tretjemu kongresu Komunistične mladinske internacionale o stanju SKOJ-a od 29. decembra 1920 do 24. oktobra 1922, ki ga je podpisal predstavnik slovenskega pokrajinskega sekretariata Ciril Štukelj. Pri poročilu o delovanju Iskre navaja, da je Pokrajinskemu sekretariatu KPJ uspelo preprečiti ustanovitev podružnice v Trbovljah.³⁰

Na državni konferenci SKOJ-a od 20. do 22. avgusta 1922 v Ljubljani so glede na ugotovitev, da poskušajo razne meščanske organizacije pritegniti čim več delavske mladine, SKOJ-u zadali prvenstvene naloge, da med drugim izgradi legalno prosvetno – borbeno organizacijo, posebej za ročne in intelektualne delavce, ker ilegalna organizacija ne zadostuje za pridobivanje širokih mladinskih delavskih množic, ki jih je treba vzgajati v komunističnem duhu, da bi »organizirali mladinsko obrambo pred ofenzivo kapitala in sodelovali v pripravi protiofenzive proletariata.« Te legalne organizacije morajo biti v vsem podrejene ilegalnemu aparatu SKOJ-a, ki bo v njih vodil svojo politiko prek centraliziranega aparata ilegalnih celic. SKOJ si mora tu zagotoviti vodilno vlogo. Zato morajo biti legalne organizacije centralizirane, kjer pa to preprečujejo razni pokrajinski zakoni, se mora centralizacija dejansko izvrševati podtalno. Za neposredni cilj so si zadali tudi boj proti vsem buržoaznim profesionalnim organizacijam ali vzgojno–športnim mladinskim združenjem, katerih člani so tudi iz vrst proletariata. Sem naj bi prek tajnih celic vnašali socialni razdor, pri čemer je treba preprečiti odhode članov SKOJ-a iz teh organizacij. Najpomembjše je člane iz delavskih vrst iztrgati buržoaznemu vplivu.³¹

^{27a} A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV. 16–2 št. 4790 v 46464/1922.

²⁸ A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV. 16–2 v 46466 akt. št. 29000.

²⁹ Klopčič, str. 84.

³⁰ Izvori 54, str. 186, 187.

³¹ Izvori 42, str. 131, 132.

Mladinske prosvetne organizacije so imele vlogo tudi v neposrednem gospodarskem boju. Zbirale naj bi statistične podatke o položaju delavske mladine, jih v tisku objavljale in s takim obveščanjem javnosti vzpodbujale razprave o tej temi ter gospodarskemu boju nudile moralno podporo.^{31a}

Glede na to, da se ilegalni tisk med tako široke množice, kot naj bi jih te nove legalne organizacije zajele, ne more uspešno razpečevati, je konferenca sklenila v Sloveniji izdajati mladinsko glasilo »Proletarska mladina«, ki ga je formalno izdajal SMID Iskra, urejal pa ga je pokrajinski komite SKOJ-a.³² Takoj naslednji dan po konferenci je bila 23. avgusta 1922 v Beogradu ustanovljena Zveza delavske mladine Jugoslavije (Savez radničke omladine Jugoslavije = SROJ), ki pa je do I. kongresa delovala le v Srbiji in na Hrvaškem.³³ Nov Centralni odbor SKOJ-a je na svoji prvi seji še na konferenci odločil, da se 3. septembra proslavi Mladinski dan. V Sloveniji so za ta dan načrtovali izlet delavske mladine v Zagorje, kjer bi zborovanje popestrili s koncertom, gledališko predstavo in nastopom otroške skupine zagorske Vesne, v ta namen pa je izšla 1. septembra že 1. številka Proletarske mladine. Vendar je policija zaradi rudarske stavke prepovedala vsako zbiranje in nekaj aktivnih mladincev celo zaprla. Tako naj bi se Mladinski dan v revirjih praznoval skrivaj. Iskra in Pevsko društvo Cankar iz Ljubljane pa sta praznik obeležila s koncertom in zabavo v Zalogu pri Ljubljani, kjer se je kljub dežju zbralo okrog 400 ljudi, kakor zatrjuje že omenjeno poročilo Komunistični mladinski internacionali.³⁴

Pevsko društvo Cankar s sedežem v Ljubljani je bilo ustanovljeno oktobra 1921 (pravila so Oddelku za notranje zadeve predložili 7. oktobra, ta pa jih je odobril 1. novembra 1921). Ustanovitelji so se formalno povsem odrekli politiki, poleg običajnih izletov in veselic pa so nameravali vsestransko gojiti le petje. V primeru razpusta so premoženje namenili fondu za postavitev Cankarjevega spomenika.³⁵ Podružnic niso ustanovljali. Zbirali so se v Delavskem domu na Turjaškem oz. pozneje Marksovem trgu (danes Novi trg) v Ljubljani, kar že govori o njihovi levičarski usmerjenosti. Večinoma naj bi bili to komunisti in t.i. simpatizerji, konec dvajsetih let tu srečamo Edvarda Kardelja, peli so seveda zlasti delavske pesmi, tako stare »socialdemokratske« kot nove (Internacionalo, Varšavjanko ...), razpošiljali naj bi note tudi drugim pevskim društvom po Sloveniji, pevovodja pa se je trudil tudi po drugih delavskih središčih zunaj Ljubljane. Društvo je delovalo tudi v tridesetih letih.³⁶

Poleti 1922 so se rudarji v revirjih razživel. 15. junija so ustanovili gradbeno drugo »Rudarski dom« v Trbovljah, še isti mesec so pričeli z mezdnim gibanjem, konec avgusta izvedli stavko.³⁷ Po ljubljanski konferenci je zlasti SKOJ v Sloveniji svoje delovanje še okrepil. 5 krajevnih organizacij s skupno 82 člani je razpečevalo tržaško komunistično glasilo Delo, v katerega so tudi redno pisali, prodali so 60 primerkov

^{31a} Proletarska mladina 23. IX. 1922.

³² Izvori 48, str. 143.

³³ Izvori 60, str. 203 in Izvori 77, str. 281.

³⁴ Izvori 54, str. 180.

³⁵ A SRS, Društvena pravila 1656.

³⁶ ZA CK ZKS Spomini, partija pred vojno, Tipkopis Slavica Skočir.

³⁷ Klopčič, str. 85.

nemškega Komunističnega koledarja za leto 1922, tiskali letake, izdali dramo Rudar, člani so morali iz Buharinove in Džerdžinskega »ABC komunizma« delati izpit itd.³⁸ Temu pa se je skušala zoperstaviti policija s povečano represijo. 25 avgusta so izvedli hišni preiskavi pri Antonu Manfredi in Albinu Erjavcu, pri prvem so našli obremenilno gradivo, zapiske z ljubljanske konference SKOJ-a, pri drugem pa komunistično literaturo. Oba so so seveda pripravili.³⁹ 28. septembra se je preiskava nadaljevala v društvenih prostorih Iskre in uredništvu Proletarske mladine v Delavskem domu v Ljubljani ter po stanovanjih njenih odbornikov.⁴⁰ Manfredi in Erjavcu sta se v celjskem zaporu pridružila še France Kozar in Franc Bogve. 30. decembra 1922 je bil pred celjskim okrožnim sodiščem obsojen samo Anton Manfreda na dve leti ječe, Erjavec in Kozar sta bila oproščena in takoj izpuščena, Bogve pa zadržan zaradi ničnostne pritožbe državnega pravdnika (tožilca) in potem 12. aprila 1923 pred »stolom sedmoričec« (v Zagrebu) obsojen na 7 mesecev zapora.⁴¹

Že na dan celjskega procesa in v očitni zvezi z njim je Oddelek za notranje zadeve v Ljubljani razpustil tudi SMID Iskra s podružnico v Hrastniku. Razpust je utemeljeval na obtožnici državnega pravdnictva proti članom Iskre v Hrastniku, kjer naj bi bilo razvidno, da se je društvo ukvarjalo s komunistično propagando. V smislu 15. člena Zakona o zaščiti države je bila razpuščena tako hrastniška podružnica kot njena centrala v Ljubljani in morebitna ljubljanska podružnica, »ker je pač očitno, da podružnica Iskra v tem svojem delovanju ni bila osamljena«. »Uradno se je dognalo, da so člani podružnice tega društva v Hrastniku vršili komunistično propagando in širili v društvu komunistične ideje, da je torej društvo izpremenilo svoj namen, dopuščeno z zakonom in da se je pričelo baviti tajno z nedopuščenimi in protizakonitimi agitacijami. Ker je glavno društvo, ki je v ozkih stikih s svojimi podružnicami poklicano, da vodi nadzor nad njihovim delovanjem in daje smernice njihovem delovanju gotovo vedelo za to propagando, pa ni proti temu ničesar ukrenilo, smatra pokrajinska uprava, da se je glavno društvo s tem delovanjem podružnice v Hrastniku identificiralo in je s tem podan tudi razlog za njegov razpust.«⁴²

Pravočasno vloženi pritožbi društva zoper ta odlok (3 dni) deželno sodišče v Ljubljani 7. julija 1923 ni ugodilo iz več razlogov. Pozneje je bil za krivega spoznan tudi Franc Bogve. Tajniku hrastniške Iskre Francu Kozarju, ki je bil sicer zaradi nezadostnih dokazov oproščen, s tem ni bil ovržen tudi sum njegove komunistične propagande. Kozar je bil v tesnih stikih s komunistično kompromitiranimi udeleženci, zlasti z Manfredom, ki je otvoril ustanovni občni zbor hrastniške Iskre ter v društvu tudi predaval. Zaradi prekrščitve društvenih pravil in kompromitiranja s komunistično propagando zlasti v »društvu z nedozorelimi, nazadostno razsodnimi, ne samostojno mislečimi ter zoper zablode v krive struje nezaščitenimi mladinskimi člani v starosti do 25 let, osobito dijaki meščanskih (Salezin 15 let, Kozar 17 let) in srednješolskih

³⁸ Izvori 54, str. 181, 182.

³⁹ Klopčič, str. 85.

⁴⁰ Alenka Nedog, Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918–1929. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG) 1965, str. 200.

⁴¹ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., 16–2, št. 46464/1922; Klopčič, str. 88, 89.

⁴² A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., 16–2, št. 46464/1922 in 46466 v 29000/1922.

(Klopčič Franc) šol. Društvena pravila so v odločnem nasprotju dejstva, da se pečajo člani odbora z izdelki komunistične propagande, tiskovinami in govori (Praprotnik), s pravili Črne roke (Leben), programom in statutom komunistične stranke (Habe), posebej pa tem, »da je prav obsojeni Anton Mnfreda po nalogu osrednjega odbora »Iskre« v Ljubljani ustanovil podružnico Iskre v Hrastniku in jo poskušal ustanoviti tudi v Trbovljah.« Tudi 15-letni dijak Karol Salezin je orožnikom priznal, da deluje Iskra v Hrastniku v komunističnem duhu.⁴³ Tako so upi in načrti z Iskro dokončno propadli.

Po razpustu Ledine in ponesrečenem poskusu z Iskro pa v Trbovljah niso spali. Februarja 1922 je začela ponovno delovati neodvisna (pod vplivom komunistov) strokovna organizacija Zveza rudarskih delavcev (ZRD), ki je imela svoj sedež v Trbovljah.⁴⁴ V okrilju tega sindikata je v Trbovljah nastala izobraževalna sekcija, ki je uprizarjala dramske predstave, imela pevski zbor, ženski tamburaški zbor, knjižnico. Z dramsko dejavnostjo se je ukvarjal predvsem mladinski odsek, ki je do decembra 1922 uprizoril 10 predstav v Trbovljah, gostoval pa je tudi v Hrastniku, Zagorju, Rajhenburgu (Senovem) in Grižah. Naštudirali so 8 iger (med drugim Gogoljevega Revizorja, Jurčič – Kesnikove Rokovnjače, Cankarjeve Hlapce,⁴⁵ Kraigherjevo Školjko,⁴⁶ Sad greha⁴⁷) in s predstavami zaslužili prek 43.000 kron.⁴⁸ Pobudnica in gonilna sila vse te dejavnosti v Trbovljah je bila Tončka Čeč, ena prvih komunistk na Slovenskem.

Da bi legalizirali kulturno dejavnost v okviru sindikata, so 13. decembra 1922 vložili prošnjo za ustanovitev »Dramatičnega odseka dijaštva« v Trbovljah. Ljubljanski oddelek za notranje zadeve se je takoj obrnil na Okrajno glavarstvo v Celju, »da ugotovi, če niso ustanovitelji komunisti, ki bi pod okriljem kulturnega društva širili med članstvom komunistično propagando.« Če bi bila njihova ugotovitev pozitivna naj naslovnik pravila nemudoma vrne ljubljanskemu oddelku, če pa sum ni utemeljen, naj jih vrne predlagateljem, ki morajo nekaj členov društvenega pravilnika (pravno) popraviti.^{48a} Društveni fascikel Oddelka za notranje zadeve teh pravil nima, kar bi lahko pomenilo, da komunistična dejavnost ni bila dokazana. Prav tako ni dokumentov o prepovedi ustanovitve Dramatičnega odseka, vendar nimamo niti kakršnegakoli drugega dokaza o njegovem pravnem obstoju. Ostaja še možnost, da pravilnika Trboveljčani niso ustrezno popravili in ga poslali v ponovno odobritev ter delali še naprej formalno pod okriljem ZRD.

Pod okriljem ZRD je leta 1922 začel delati tudi »delavski športni klub Zora«, ki se je v glavnem ukvarjal z nogometom, mogoče obrobno tudi z lahko atletiko. Znano nam je pričevanje, da so pri Zori zaradi pomanjkanja sredstev za športno opremo, na

⁴³ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., 16-2, št. 46464/1922.

⁴⁴ Delavske novice 23. II. 1922; Alenka Nedog, Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918-1929, PZDG 1965, str. 197, 198.

⁴⁵ Rdeči revirji, zbornik fotografskih dokumentov o življenju in boju delavstva v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku 1918-1941, Trbovlje 1970, I., str. 121-134.

⁴⁶ Sportaši na putevima revolucije, Zagreb 1966, str. 29.

⁴⁷ Delavske novice 5. X. 1922.

⁴⁸ Strokovna borba 6. XII. 1922; dr. Miroslav Striplovshek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922, Ljubljana 1979, str.625.

^{48a} A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., 16-2, 5044/1923.

pobudo Tončke Čeč osnovali dramsko sekcijo in z nekaj predstavami zaslužili potrebni denar.⁴⁹ Zora pa se je pozneje od Zveze rudarskih delavcev ločila in do razpustitve leta 1924 delovala samostojno.⁵⁰ Na izziv Proletarske mladine 4. julija 1923, naj se članstvo v Delavskem športnem klubu Zori jasno izrazi glede politične opredelitve, sugerirali so, da zapada pod vpliv radikalne stranke, je Zora v naslednji številki istega časopisa, 20. julija 1923, tudi jasno odgovorila in pojasnila vzroke svoje ločitve: »Strokovna organizacija je bila povsem malomarna do razvoja mladinskih sekcij. Vladal je splošen nered in prepir, hoteli so izključiti nekaj najagilnejših članov iz kluba, kar jim na srečo ni uspelo.« »Ločili smo se tudi zaradi laži na kongresu ZRD v Trbovljah (19. novembra 1922, op. E.D.), da se ločujemo ker nam ZRD ni mogla posoditi 5.000 kron za opremo, saj se je prav takrat nahajala v mezdnem gibanju.« »To in še marsikaj drugega nas je privedlo v odcep, sicer bi šli skupaj s pevskim odsekom v grob. Nam so politični agenti ničle, pa naj bodo črni, beli ali pa rudeči. Kajti mi vidimo v politiki čisto drugo stvar kot pa v izobrazbi in nam ne gre v glavo, kako pride naenkrat na kulturno društvo – politično vprašanje? Če vi gojite, ali kdo drugi mesto izobrazbe v izobraževalnih društvih politiko, potem ni treba misliti, da delamo vsi tako.

Klub je torej nepolitičen, kaj pa posamezniki delajo izven društvenega kroga in kakšnega političnega mišljenja so, to pa društvo popolnoma nič ne briga.«⁵¹ Zora se je torej z izločitvijo iz ZRD v jeseni 1922 partijskemu tutorstvu izmaknila, do poletja 1923 pa je očitno propadel tudi zvezin pevski zbor.

Štukelj je v svojem poročilu Komunistični mladinski internacionali konec oktobra 1922 verjetno, zlasti s številkami, nekoliko pretiraval, če pa upoštevamo, da se ponavadi za dimom skriva tudi ogenj, ga je tu vsekakor vredno navesti. Zagorska Vesna naj bi v tem času štela okrog 200 članov, imela svoje gledališke odre, knjižnico, glasbeno in edina v Jugoslaviji tudi otroško sekcijo. Iskra je prav toliko članov kot Vesna delila na tri podružnice, ljubljansko, hrastniško in jeseniško (zadnja formalno ni obstajala, op. E.D.) V celotni organizaciji se je začelo delati s sistematično vzgojo delavske mladine. V Ljubljanski podružnici je bila nedavno odprta politična in govorniška šola. Knjižnica naj bi imela že prek 400 knjig, delovali pa sta tudi pevska in šahovska sekcija. Na Jesenicah so osnovali zbor »Tamburice«. Medtem ko je bila takrat hrastniška podružnica v krizi (štirje so čakali na proces v celjskih zaporih) je Štukelj poudarjal, da se ustanavljajo še tri podružnice.⁵²

Otroška sekcija v okviru Vesne je v Zagorju začela delovati verjetno v jeseni 1922. Uprizorili so »Pepelko« in deklamirali proletarske pesmi. Naslednjega leta pa je bil tudi formalno ustanovljen »Krožek mladine«, katerega odbor naj bi skliceval redne sestanke in debatne večere, kjer je šolska mladina večinoma poslušala vzgojne pripovedi starejših.⁵³ »Mehka duša in zato močno pripraven za delo s šolskimi otroci v naših skupinah je bil Ludvik Mrzel. Ustanovil je prvo otroško skupino v Trbovljah in vabil

⁴⁹ Sportaši na putevima revolucije, str. 29.

⁵⁰ Delavski športni klub, Zora, A SRS Društvena pravila 4213.

⁵¹ Proletarka mladina št. 11, 20. VII. 1923, str. 127.

⁵² Izvori 54, str. 186, 187.

⁵³ Proletarska mladina 28. V. 1923, št. 8.

z njo enostavno telovadbo, še raje pa jo je vodil v naravo in tam pripovedoval pravljice nove vsebine, s katero se je seznanjal v nemški proletarski literaturi, ki smo jo dobivali iz zamejstva. Takrat so zlasti slovele pravljice pisateljice Herminije zur Mühlen,« se spominja France Klopčič.⁵⁴ Marca 1923 so »Pepelko« ponovili in dodali novo naštudirano »Sneguljčico«. Po svojih močeh pa so otroci sodelovali tudi pri aktivnosti starejših. Pisali in raznašali so lepake, pomagali krasiti prostore ob določenih priložnostih ipd.⁵⁵ 20. januarja, 10. februarja in 8. marca 1923 so uprizorili igro »Voz« O. Mülerja, 29. aprila pa jim je oblast to glavno točko sporeda prepovedala, zato so večer »pomašili« z burko v enem dejanju »Iz devete dežele« in dodali deklamacije.⁵⁶ Konec maja so že pripravljali novo dramsko predstavo, podobne krožke pa so nameravali organizirati tudi v Trbovljah in drugod.⁵⁷

Konec aprila 1923 je Glas svobode vabil na »Delavsko ljudsko visoko šolo« na ljubljanskem vseučilišču. V nedeljo, 29. aprila, je predaval Pertot pod naslovom »Kulturni razvoj – dviganje in padanje narodov«, naslednji teden, 6. maja, je sledilo predavanje o razvoju človeštva in njegovih gibalnih silah, 13. maja spet o razvoju človeštva itd.⁵⁸

3. junija je bil, kljub že obstoječemu pevskemu društvu Cankar, v Ljubljani ustanovni občni zbor »Delavskega glasbenega društva«. Najeli so si prostor na Ahacljevi 10 in dvakrat tedensko začeli z pevskimi vajami. Izleti, kot je bil prvi v Vevče 29. julija, so jim pestrili društveno življenje.⁵⁹

Na telovadni odsek zagorske Vesne in nekdanjih Iskrinih podružnic se je naslonilo formiranje Proletarskih akcijskih čet (PAČ), ki ga je že februarja 1923 pripravil SKOJ. Začetek dvajsetih let je namreč tudi v Jugoslaviji rodil meščanske bojne organizacije, unitaristično »Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov« (ORJUNA), v Srbiji in na Hrvaškem pa njej nasprotni »Srbsko nacionalno organizacijo (SRNAO) in »Hrvaško nacionalno organizacijo« (HANA O). V Sloveniji je Orjuna delovala zlasti v nacionalno unitarističnem smislu in proti obstoječim nacionalno nepravičnim državnim mejam, vendar se je prav tako predstavljala kot načelno nasprotna marksizmu in komunizmu ter temu ustrezno javno nastopala. Obrambna reakcija komunistov so bile PAČ. Februarja 1923 je SKOJ izdelal organizacijsko shemo in jo predložil pokrajinskemu sekretariatu KPJ. »Generalni štab« teh protiorjunskih ilegalnih čet so sestavljali predstavnik KPJ (Jaka Žorga), predstanik neodvisnih sindikatov (Alojz Sedej) in predstavnik SKOJ-a (Franjo Vulč), ki je bil hkrati vrhovni komandant. Brigada PAČ v Ljubljani naj bi imela v začetku maja 1923 že dve četi po 60 borcev, brigada v revirjih pa trboveljsko četo s 84 borci in zagorsko četo s 124 borci.⁶⁰ Vrhovni komandant Franjo Vulč-Vlado, star tržaški »sokol«, je k Iskri in v SKOJ pristopil leta 1922 ter tu organiziral telovadne skupine, katerih glavni vaditelj je bil. »Franjo Vulč je prenehal

⁵⁴ Klopčič, str. 78.

⁵⁵ Glej op. 53.

⁵⁶ Proletarska mladina II. št. 3, 8. III. 1923.

⁵⁷ Glej op. 53.

⁵⁸ Glas svobode 28. IV., 3. V., 10. V., 24. V. 1923.

⁵⁹ Glas svobode 7. VI., 26. VII. 1923.

⁶⁰ Filipič na str. 116, 117 citira ZA CK ZKS, fond KI 1923/28.

vaditi v Sokolskem društvu, pustil Narodno obrano in ker je tedaj nastalo društvo »Iskra«, je ves prosti čas posvetil delu z mladino in otroci. Novica o novem sodruhu je kmalu obletela še druga društva in kmalu je Vlado učil delavske telovadce na Jesenicah, v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku, Zalogu, Mariboru. Imel je bogate organizatorske sposobnosti«, pravi Klopčič.⁶¹

Poleti 1923, ko je bilo vse bolj jasno, da Iskre ne bo mogoče več obnoviti, se je močno okrepiło delovanje zagorske Vesne. V nedeljo 3. junija se je peš izleta na razvaline gradu Gamberg udeležilo okrog 200 mladincev in kakih 150 odraslih, kjer je v krojih nastopil ženski telovadni odsek, ostali so predstavili kulturni program. Svojo moč so skušali manifestirati s svečanim prihodom pred Delavski dom ob povratku.⁶² 17. junija je bilo v Zagorju svečano razvitje Vesninega praporja. Mladinci so vanj zabili 3 žeblje, enega v imenu »šolske proletarske mladine«, enega pa v imenu obrtniškega pododseka.⁶³ Nastopilo je prek 200 telovadcev: 40 članov, 32 članic, 18 obrtnih naraščajnikov, 50 dečkov, 64 deklic in še 12 telovadcev iz Ljubljane.⁶⁴ Naslednjo nedeljo so organizirali izlet »proletarske mladine« iz Ljubljane, Zagorja in Trbovelj v Kamnik, kjer so se jim priključili Kamničani in skupaj nadaljevali pot v Kamniško Bistrico.⁶⁵ Zelo opazen nastop telovadcev Vesne je bil na mariborskem vsedelavskem zletu 1. julija, sicer v organizaciji socialistov, katerih časopisje je kljub rivalstvu o nastopu Vesne pisalo pohvalno.⁶⁶ Trboveljska »proletarska mladina« se je v soboto 14. julija odpeljala do Jesenic, kjer so jih domačini sprejeli z godbo in govori, naslednji dan so se v spremstvu godbe in jeseniških tamburašev odpravili peš proti Bledu. »Mogočno je donela proletarska pesem po »orjunskega Bledu.« Vesne iz Zagorja ni bilo zraven, ker je imela istočasno nastop v Kisovcu pri Zagorju.⁶⁷ Izletu je 26. julija sledila aretacija petih jeseniških skojevcev in Cirila Štuklja iz Ljubljane pod obtožbo komunistične zarote. Aretaciji se je uspešno izognil Franjo Vulč z odhodom v Sovjetsko zvezo. Septembra so bili vsi oproščeni in izpuščeni.⁶⁸

Na zasedanju pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 22. julija 1923 je poročilo o delovanju SKOJ-a navajalo, »da deluje v Sloveniji 7 krajevnih organizacij, da poteka legalno delovanje v Zagorju preko »Vesne« (360 članov), v Trbovljah v sindikatu rudarjev, v Mariboru, na Jesenicah, v Ljubljani in v Borovnici po »Svobodah«, za Kamnik pa navaja, da ustanavljajo posebno organizacijo. Podatki o razpečanih izvodih »Proletarske mladine« (v nakladi 1300 izvodov) so nakazovali začetek prodora SKOJ-a med mladinske množice. Poročilo namreč pripominja: »Okoli 'Proletarske mladine' se v pollegalni obliki zbira komunistična mladina v posameznih krajih in tako je 'Proletarska mladina' zveza med posameznimi kraji in pokrajinsko centralo.« Isto poročilo je poudarjalo, da se obenem z ustanavljanjem PAČ širi dejavnost SKOJ-a tudi na telo-

⁶¹ Klopčič str. 77, 78.

⁶² Proletarska mladina št. 9, 16. VI. 1923.

⁶³ Proletarska mladina št. 10, 4. VII. 1923.

⁶⁴ Glas svobode 21. VI. 1923.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Naprej 5. VII. 1923.

⁶⁷ Proletarska mladina št. 11, 20. VII. 1923, str. 127.

⁶⁸ Filipič, str. 143.

vadnem polju, da ima zdaj »Vesna« približno 200 telovadcev in telovadk, od tega 20 v Ljubljani in da so ti telovadci že trikrat uspešno nastopili (v Zagorju, Kamniku in Mariboru), julija pa naj bi nastopili tudi na Bledu; v Zagorju, Trbovljah in Mariboru da so posebne otroške skupine skupno 200 članov in da je med rudarskim mezdnim gibanjem SKOJ organiziral v Zagorju mladinsko zborovanje z 800 udeleženci. Poročilo SKOJ je na koncu poudarjalo, da so zdaj odnosi med partijo in mladino v Sloveniji dobri.

V poročilu o delovanju stranke so bili pomembni podatki o delovanju partijskih političnih šol v Trbovljah in Zagorju, na Jesenicah in v Mariboru ter o tedenskih diskusijskih sestankih članov.⁶⁹

12. avgusta je Vesna nastopila še na veselici Zveze neodvisnih kovinarskih organizacij v ljubljanskem Tivoliju.⁷⁰

Prvo podružnico Vesne so ustanovili v Hrastniku. Pokrajinska uprava je 5 dni prej predložena pravila odobrila 23. avgusta 1923.⁷¹ To je bilo mesec dni po ustanovnem občnem zboru druge hrastniške podružnice socialistične Svobode, ki so ga skušali komunisti brezuspešno razbiti.⁷² Poleg rudarjev, ki so delovali v Svobodi I Hrastnik, so se v Svobodi II združili hrastniški steklarji in delavci kemične tovarne. Sicer je Svoboda kot zveza delavskih kulturnih društev takrat preživljala precejšnjo krizo. Na aprilskem rednem občnem zboru zaradi velike politične razcepljenosti niso mogli ugotoviti niti koliko jih je, padel pa je tudi predlog, da bi poiskali stike s prepovedano Iskro in se z njo mogoče združili.⁷³ Proletarska mladina je 16. junija objavila, da so bila pogajanja revolucionarne mladine s Svobodo uspešna. Na Svobodinem občnem zboru naj bi bilo sklenjeno, da ne sme biti privesek nobene politične stranke ali frakcije, kar je Svobodi dejansko omogočilo preživetje, saj bi naslonitev na eno izmed tolikih frakcij pomenila tako številčno kot lokalno drastično omejitev. Proletarska mladina je to razlagala tako, da so zdaj v Svobodi lahko včlanjeni tako pristaši SSJ kot NDSJ, bodisi organizirani pri Strokovni komisiji ali v Neodvisni strokovni organizaciji. Svoboda se redno ne udeležuje proslav niti ene niti druge stranke. »S tem je prekoračen most, ki nas je od prevrata sem držal narazen, ki je vzbujal nezaupanje napram Svobodi, zlasti v rudarskih revirjih.« Sledili so tudi že konkretni prelogi glede tematske razdelitve med glasilom Kres in Proletarsko mladino ter glede nove tričlanske mladinske sekcije pri centralnem odboru Svobode, ki bi pomagala ustanavljati in oživljati mladinske in telovadne sekcije po Sloveniji.⁷⁴

Tudi poročilo o dejavnosti SKOJ-a od ljubljanske konference (avgust 1922) do 24. junija 1923 II. kongresu SKOJ-a govori o tem, da so po treh neuspešnih poskusih da bi obnovili Zvezo delavske mladine Jugoslavije (SROJ), tudi v Sloveniji ostale še možnosti pollegalnega delovanja (zunaj formalnih organizacij) ali pa vključevanje v socialistično Svobodo, ki pa da nima nikakršne zveze več s SSJ, čeprav so njeni voditelji ne-

⁶⁹ Filipič, str. 131.

⁷⁰ Glas svobode, 16. VIII. 1923.

⁷¹ A SRS, Društvena pravila 4529.

⁷² Naprej 2. VIII. 1923.

⁷³ Kres II/1923, str. 94.

⁷⁴ Proletarska mladina št. 9, 16. VI. 1923.

kdanji »socialpatrioti«. Vendar bodo šli v Svobodo samo v najslabšem primeru, če organizacija SROJ-a v Sloveniji spet ne uspe, in to tam, kjer je Svoboda najmočnejša.⁷⁵

Drugi kongres SKOJ-a od 24. do 26. junija 1923 je med drugim sprejel tudi resolucijo o prosvetnem delu in statut SKOJ-a, ki v zvezi z legalno prosvetno dejavnostjo kar predpisuje izboraževalne odseke, ki naj jih imajo legalne organizacije: splošnoizobraževalni, zabavni, pevski, glasbeni, športni, umetniški, knjižnico in čitalnico. Prvi pa naj vodi tečaje, predavanja in diskusijo o:

- a) razvoju sveta in družbe s komunističnega stališča
- b) znanstvenem socializmu
- c) zgodovini delavskega in mladinskega gibanja
- d) socialni umetnosti in proletarski (delavski) kulturi
- e) eksperimentalnih (naravoslovnih) znanostih
- f) sindikalni in agitatorski šoli
- g) vodi statistiko in zbira argumentacijo.

Z resolucijo so hoteli osnovati Delavsko športno zvezo (Radniško sportski savez), ki bi onemogočala meščanske športne in telovadne organizacije, iz katerih je treba pridobiti delavsko mladino. Izvršni odbor naj zanjo pripravi pravila, ki bodo omogočala najstrožjo komunistično disciplino in organiziranje rdeče garde proti belgardistični Nacionalistični mladini (fašistom), kot ta v Sloveniji že deluje (PAČ).

Statut je določal, da v vsaki legalni organizaciji oz. društvu vsi, ki so tudi člani SKOJ-a osnujejo komunistično skupino, ki bo med člani društva širila komunistične ideje ter odločitve SKOJ-a, zaupnik, potrjen na odboru krajevne organizacije SKOJ-a pa bo med njima vzdrževal vezo.⁷⁶

Že naslednja številka Proletarske mladine je prinesla razočaranje z vestjo, da se zastopniki trboveljske Svobode trdno držijo okrilja Socialistične stranke Jugoslavije, češ da nekateri člani centralnega odbora Svobode mešetarijo na svojo roko in so proti temu protestirale že tri podružnice.⁷⁷ Tudi na konferenci Delavskih telovadnih enot (DTE) dan pred vsedelavskim zletom 30. junija v Mariboru, kljub dobri volji nekaterih na obeh straneh, med predstavniki DTE in Vesne ni prišlo do sestanka, kjer naj bi se pogovarjali o združitvi.⁷⁸ Očitno so na pritisk z leve 10. julija sklicali občni zbor ljubljanske podružnice Svobode, ki je bila takrat sicer neaktivna. Proletarska mladina je poročala, da »se je zbralo 26 socialpatriotov iz Šiške, Vodmata, Viča in Ljubljane ter 16 mladih proletarcev iz Ljubljane. Hoteli smo se prepričati o iskrenosti govorjenja Svetka in centralnega odbora o vstopu delavske mladine v Svobodo. In naša sumnja v iskrenost g. Svetka se je s tem občnim zborom popolnoma potrdila. Nam, ki smo imeli članske izkaznice ljubljanske Svobode niso dali pravice glasovanja.«... »Ali če vi hočete ali ne – do enotne fronte bo prišlo. Ona bo prišla z vami, če jo hočete in brez vas, če boste stali ob strani ali če boste delali proti njej.«⁷⁹

⁷⁵ Izvori 63, str. 203.

⁷⁶ Izvori 63, str. 214, 215; 68, str. 231.

⁷⁷ Proletarska mladina št. 10, 4. VII. 1923.

⁷⁸ Naprej 8. VII. 1923.

⁷⁹ Proletarska mladina št. 11, 20. VII. 1923.

Poskus zavzetja Svobode komunistom torej ni uspel, kot ni uspela združitev socialistične Unije slovenskih rudarjev in komunistične Zveze rudarskih delavcev, za katero so si v tem času prizadevali. Socialisti so njeno strankarsko – frakcijsko nevtralnost razumeli po svoje, znotraj skupin, ki so nastale po prvem (komunističnem) razkolu. Komunistom je tako ostala Vesna in nadaljnje rovarjenje proti »socialpatriotom«.

Med veliko rudarsko stavko, ki je trajala od 20. julija do 17. septembra 1923 so po ustanovitvi hrastniške Vesne (18. avgusta) oblasti za nedoločen čas ustavile delovanje Vesne, ji zaplenile knjige, zastavo in ostali inventar ter zapečatile Delavski dom v Zagorju, kjer je imela društvene prostore. Pod to pretvezo pokrajinska uprava ni dovolila tudi nadaljnega ustanavljanja Vesninih podružnic v Trbovljah, Litiji in Zalogu.⁸⁰ Verjetno tudi v Devici Mariji v Polju.^{80a}

Prošnja za ustanovitev podružnic v Litiji, ki je bila Pokrajinski upravi vročena že po tragično zlomljeni stavki, 27. septembra, je bila 15. oktobra zavrnjena, ker je bilo »z odlokom okrajnega glavarstava v Litiji dne 10.9. 1923 ustavljeno vsako delovanje glavnega društva.«⁸¹

Sledila je prepoved Proletarske mladine, društvenega glasila Iskre, ki je bila zaradi komunistične propagande razpuščena že konec prejšnjega leta. Uradni lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik Kosi, je namreč 24. oktobra dobil tako utemeljeno prepoved izhajanja od 17. oktobra naprej.⁸² Zadnja številka Proletarske mladine, ki je izhajala enkrat ali dvakrat mesečno je bila datirana s 15. oktobrom in zaporedno številko 15 drugega letnika.

Zapisnik seje Centralne uprave SKOJ-a 18. novembra 1923 o tem času govori kot o najtežjem, tako glede terorja s strani policije kot glede stanja v sami organizaciji. Klopčič je na seji poročal, da je bila zaprta celotna krajevna organizacija SKOJ-a na Jesenicah, v Zagorju, Hrastniku in Trbovljah. Mednarodni mladinski dan so praznovali le v Mariboru. V Ljubljani in Litiji je bil prepovedan, a vseeno obeležen. Po prepovedi Proletarske mladine jim je ostalo 400 dinarjev dolga. Edina legalna organizacija Vesna je bila pred zaprtjem, zaradi preganjanja je utihnila tudi otroška sekcija. Delovala je le šolska organizacija Preporod proti Orjuni.⁸³

Kljub prepovedi delovanja so imeli člani zagorske Vesne v začetku novembra umetniški večer v Hrastniku, kjer je bilo prepovedano recitiranje pesmi Toneta Seliškarka iz ciklusa »Trbovlje«. Večer je popestril pretep vračajočih se Zagorcev s člani hrastniške Svobode II. na železniški postaji.⁸⁴

Prav tako je še vedno delala trboveljska dramska sekcija Zveze rudarskih delavcev, ki je 9. decembra priredila dobro obiskano dramsko predstavo.⁸⁵ V Hrastniku so 13. decembra proslavili obletnico Cankarjeve smrti, ki naj bi bolje uspela kot socialistična

⁸⁰ Glas svobode 29. XI. 1923.

^{80a} A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV. indeks 1923/28037.

⁸¹ A SRS PUS, Oddelek za notranje zadeve IV, f. 16–2, 29064/1923.

⁸² Glas svobode 1. XI. 1923.

⁸³ Izvori 72, str. 241–243.

⁸⁴ Glas svobode 8. XI. 1923.

⁸⁵ Glas svobode 13. XII. 1923.

v konzumu.⁸⁶ Cankarjeve proslave je imel SKOJ sicer v štirih krajih po Sloveniji, v Trbovljah pa so protestno zborovali zaradi prepovedi delovanja Vesne.⁸⁷ Ob tej priliki je Glas svobode zapisal notico tudi o stanju v Zagorju: »V Zagorju se mladina pridno giblje. Deluje v stranki in strokovni organizaciji, se udeje v povsod in kljub ustavljenju delovanja Vesne, gre gibanje dalje.⁸⁸

V tem smislu so delovali tudi v Ljubljani. Brez okrilja formalne organizacije si je (skojevska) mladina zgradila oder v Delavskem domu, kjer so na silvestrovo priredili družaben večer z deklamacijami, skeči, petjem «Smolarja» in igrico ob polnoči.⁸⁹

Januarja 1924 je Glas svobode (glasilo NDSJ) objavil strogo načelen članek o komunističnih kulturno-prosvetnih organizacijah in njihovem delu, ki je v bistvu konkretiziral osnovne smernice programa SKOJ-a iz avgusta 1922 in šel še dlje od tistih iz junija 1923, posebej pa poudaril določene naloge, ki same take organizacije presega, ter jih hierarhiziral. »Sa«, kot se je podpisal (mogoče Sadar – France Klopčič), je kulturne organizacije razdelil na tri skupine, ki jih veže razredni boj. Prva in najpomembnejša skupina obsega:

1. »telovadne in športne organizacije«, in naprej
2. »samoizobraževalne organizacije (stenografska, esperantska društva, diskusijski klubi, delavske univerze ipd.)

3. zabavna društva (turistovska, pevska, plesna, kegljaška itd.). Naša glavna naloga je da organiziramo in vodimo razredni boj, ostale naloge so ji podrejene. Vsa stremjenja pri zavzemanju pozicije za pozicijo morajo biti, da se razredni bolj poostri.

Strokovne in telovadne organizacije služijo v razrednem bolju kot sredstva da široke delavske mase vzgojimo za neposreden razredni boj. Z njimi spravimo množice v akcijo.

Izobraževalna in zabavna društva pa igrajo v razrednem boju podrejeno vlogo, stransko vlogo. Izobraževalna društva dajejo delavstvu samo znanja. Znanje je potrebno. Ali danes (in to je tisto!) rabimo več zavesti nego pa znanja. Mi želimo več razredno zavednih proletarcev, ki delajo v stranki, strokovni organizaciji idr., kakor pa proletarcev, ki jim je knjižnica ideal, a pozabljajo na stanko, na shode, štrajke itd.

Nasproti tem »kulturnim organizacijam«, ki seznanjajo delavce z buržoazno kulturo (!) moramo postaviti bojovno mladinsko organizacijo, ki hoče s svojim izobraževalnim delom dati svojim članom splošen vpogled v svet in družbo in jih usposobiti za konkretno dnevno delo v obratu, ter dati podlago, da zmore član samostojno prodirati v stvari, ki ga zanimajo. Temelj tega izobraževalnega dela pa mora biti političen pouk, politična delavnost. Taka mladinska organizacija ima poleg svojih nalog na antimilitarističnem, antifašističnem, ekonomskem polju tudi nalogo, da prireja predavanja in diskusije, šahovske večere in dramske predstave in podobno v svojem okrilju ... Posebnih »kulturnih društev« pa ni treba. Vloga takih kulturnih društev v razrednem boju sploh ne more biti velika.

⁸⁶ Glas svobode 20. XII. 1923

⁸⁷ Izvori 75, str. 254.

⁸⁸ Glas svobode 20. XII. 1923.

⁸⁹ Glas svobode 3. I. 1924.

Take mladinske organizacije pa nam buržoazija ravno ne dovoljuje. Zato si iščemo drugih izhodov. Ustanovljamo tudi izobraževalne organizacije, katerih vloga pa ne more biti taka, kakor pa bi jo igrala bojvena mladinska organizacija kakršna je bila na primer pred Obznanom Savez komunistične Mladine.«⁹⁰

Tako jasno formulirane opredelitve o primatu telovadnih organizacij, ki naj bi služile vzgoji »za neposreden razredni boj«, pač ne potrebujejo posebnih razlag. Potrebno pa je opozoriti na povsem drugačne cilje in namene, s katerimi naj bi delovale komunistične kulturno-prosvetne organizacije leta 1924, po več usodnih udarcih in šikanah oblasti, od tistih, ki so bili programirani na prvem kongresu SKOJ-a leta 1920, ko je bil ta še legalen (glej str. 325).

Kljub visokim in trdnim besedam se je realnost takrat kazala nekoliko drugače. Delovanje Vesne je bilo še vedno ustavljeno, neformalne skupine so lahko delovale samo na tistem kulturnem področju, ki ga je »Sa« označil, da igra podrejeno, stransko vlogo, področju, ki ni zahtevalo toliko prostora in javnosti kot telovadba. Organizirane in pripravljene so bile še vedno Proletarske akcijske čete, ker so bile v ilegali, a z odrezano glavo. Franjo Vulč je namreč že septembra 1923 emigriral v Sovjetsko zvezo.⁹¹ Na seji Centralne uprave SKOJ-a, tik pred II. kongresom SROJ-a, od 6. do 9. februarja 1924, je Klopčič poročal, da so se v Sloveniji odločili delati v nasprotnih organizacijah, posebej v Svobodi, delajo pa že v Savi.⁹²

Mišljeno je bilo verjetno pevsko društvo Sava na Jesenicah, kjer je prišlo v prvi polovici leta 1924 do notranjega razkola. Komunisti so iz Save izstopili in hoteli na Jesenicah ustanoviti »Delavsko izobraževalno in pevsko društvo Marks«, ki bi delovalo na območju radovljiškega okraja. Ukvarjalo bi se tako s splošnoizobraževalno kot z zabavno dejavnostjo. Predvidevali so redne pevske, godbene, telovadne in dramske vaje, zbiranje knjig in časopisov ter njihovo distribucijo. Zbor, v katerem bi peli delavci z Jesenic, Dobrave in Javornika, je menda že ob ustanavljanju štel 50 pevcev, vendar ga je sresko načelstvo v Radovljici prepovedalo, češ da je med njimi preveč komunistov. Na prepoved iz 26. julija 1924 so se delavci pritožili, a so jo septembra in oktobra potrdili pristojni organi v Ljubljani in Beogradu.⁹³ To je bil v dvajsetih letih na Jesenicah edini poizkus ločitve v delavskem gibanju na kulturno-prosvetnem področju. Krajevni odbor Komunistične partije se je po ločitvi sindikalnih organizacij maja 1923 tu odločil, da z izobraževalnimi organizacijami ne gredo v ločevanje in konkurenco, ampak njeni člani ostanejo v Svobodi.⁹⁴

Po II. kongresu Zveze delavske mladine Jugoslavije (SROJ) 10. februarja 1924 v Beogradu so bili izpolnjeni pogoji za ustanovitev SROJ-a tudi v Sloveniji. Na razširjeni seji izvršnega odbora SROJ-a naslednji dan je France Klopčič predlagal, da začne-ta Gorenc in Vergl delati na obnovi mladinskega gibanja v Sloveniji.⁹⁵ Sledila je I.

⁹⁰ Glas svobode 24. I. 1924.

⁹¹ Klopčič, str. 171.

⁹² Izvori 76, str. 258.

⁹³ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV, f. 16-2, 26542/1924.

⁹⁴ France Škrlič, Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku, Jeklo in ljudje I., Jesenice 1964, str. 146, 149, 150.

⁹⁵ Izvori, opomba 237, str. 353.

konferenca proletarske mladine Slovenije 16. marca v Ljubljani. Okrog 30 delegatov iz desetih slovenskih krajev je tu tudi uradno odločilo, da se SROJ razširi na Slovenijo. S parolami za šesturni delavnik, za odpravo kapitalističnega izkoriščanja, za socialistično reorganizacijo mladinskega dela ipd. so se predvsem opredelili za razredni boj, in to za najostrejši boj proti fašizmu, neizprosni boj pa so namenili tudi »reformističnim cepiteljem delavskega gibanja, izdajalskim socialpatriotom«,⁹⁶ kar je bilo glede na februarско odločitev o vključevanju v Svobodo nekoliko presenetljivo. Mogoče je bil glavni vzrok ukinitve več kot petmesečne prepovedi Vesne in s tem tudi ponovno odprtje Delavskega doma v Zagorju, o katerem je poročal Glas svobode že 6. marca. Februarja je bila uradniška represija še občutna. Izšel je namreč II. zvezek »Proletarske knjižnice«, odkrito uporniška pesniška zbirka Mileta Klopčiča Plamteči okovi, ki jo je okrajno glavarstvo v Litiji začasno zaplenilo in predalo cenzuri.⁹⁷ S takorekoč ponovno dovolitvijo Vesne so verjetno oživelili že pokopani upi in temu je ustrezal tudi poskus ustanovitve podružnice Vesne v Ljubljani.

Ljubljansko policijsko ravnanje je predlagana pravila prejelo 7. aprila, a jih je moral vladni svetnik dr. Andrejka zaradi pravne nezadostnosti nekaterih členov 19. aprila zavrniti. Tako je pač še na podlagi društvenega zakona iz leta 1867 zavrnitev utemeljil in ji dopustil »priziv na ministrstvo notranjih del, ki bi se moral vložiti tekom 60 dni«, kar pa je bilo po poteku dogodkov očitno še preveč.⁹⁸

Telovadci Vesne so najverjetneje zadnjič nastopili ob koncu predvolilnega shoda NDSJ 18. maja 1924 v Trbovljah.⁹⁹ Zares zadnji, odločilni nastop, brez običajnega programa, pa so imeli v znanem trboveljskem spopadu PAČ z Orjuno 1. junija 1924. Temu je čez dober mesec sledila pričakovana odredba notranjega ministra Srškića o razpustitvi organizacij, za katere so vedeli ali domnevali, da so pod komunističnim vplivom. Tako imenovana »mala Obznana« je 12. julija prepovedala delovanje Neodvisni delavski stranki Jugoslavije, Zvezi delavske mladine Jugoslavije, Neodvisnim sindikatom, Proletarskemu izobraževalnemu društvu Vesni, čez mesec, 12. avgusta 1924, pa še akademskemu društvu »Vstajenje«.¹⁰⁰

Najtrajnejša povsem komunistična kulturno-prosvetna organizacija ni torej živela niti tri leta, pa še to s presledki in lokalno omejena. Po drugi strani nam ta pozitivna dejstva nekoliko zamegljujejo pogled na tovrstno komunistično dejavnost, saj se je ta razvijala tudi zunaj formalnih društev, v kar je bila največkrat primorana, če pomislimo na obvezne težave, ki so jih imeli ob njihovem ustanavljanju. Zelo pomembno je vprašanje vsebine in namenov teh dejavnosti, ki so seveda največkrat narekovali tudi njihovo obliko. Po Obzani in Zakonu o zaščiti države se je postopoma oblikoval koncept, da so kulturno-prosvetna društva pravzaprav samo sredstva za pridobivanje širših množic in njihovo ideološko usmerjanje. In še radikalneje, pa zato kratkovidnejše in siromašnejše, da so najbolj potrebna in prikladna celo samo telovadna in športna

⁹⁶ Glas svobode 20. III., 3. IV. 1924.

⁹⁷ Glas svobode 14. II. 1924.

⁹⁸ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV. f. 16-2, 7670/1924.

⁹⁹ Filipič, str. 171.

¹⁰⁰ Filipič, str. 179.

društva, ker ustvarjajo tudi konkretno materialno silo, »vojsko«, ki je potrebna za dosego končnih ciljev. Sama ideološka izobrazba, na katero se je celoten izobraževalni program ščasoma skrčil, se je dala izvajati tudi neformalno oziroma po ilegalnih partijskih in zlasti skojevskih celicah. Kolikor pa je bilo prave kulturne dejavnosti in ta za nekatere tudi s »partijskega« vidika ni bila nepomembna (»S prireditvijo dobre proletarske igre dosežemo več nego z deset predavanji in shodi.«)¹⁰¹ jo verjetno najdemo še največ prav v Vesni.

V Zagorju je Vesna imela poleg vzornega telovadnega odseka še najbolj razvito dramsko dejavnost. Ne moremo seveda mimo godbenega tria, pozneje orkestra, pevskega zbora, ki naj bi se naučil vseh starih delavskih pesmi, kot tudi novih ruskih, nemških in italijanskih. Otroška skupina je menda znala pripraviti celovečeren nastop z igrico, petjem, deklamacijami ... Izbor programa je bil, kolikor se je dalo, izrazito socialno tendenčen; prve pesmi Toneta Sliškarja, Mileta Klopčiča in prevode zlasti nemške ekspresionistične in socialne poezije. Dramska dejavnost je slonela na amaterskem, prostovoljnem delu. Najprej v »salonu« trgovca Mihelčiča, kasneje v novozgrajenem Delavskem domu (gradbena zadruga Delavski dom v Zagorju je bila ustanovljena 28. januarja 1923), so režirali France Farčnik, dokler ga ni žandarmerija izgnala iz Zagorja, France Šobar, ključavničar in strojevodja, ki je prišel s Ptuja, ter Mile Klopčič. Šobar, kot zatrjuje France Klopčič, je znal dramski odsek spraviti na visoko raven, tako po igralski plati kot po požrtvovalnosti. Kulise je slikal Ludvik Fajn, Ciril Groznik je bil spreten vodja tehnične ekipe.

»Prvi javni nastop leta 1921, ko so bila potrjena pravila, je potekel v znamenju dveh enodejank: Če študent na rajžo gre in Dolina solz, ki ju je pripravil za oder France Farčnik, razume se, na docela amaterski podlagi. Amatersko je potekala tudi uprizoritev naslednjih del: Finžagarjev Divji lovec, igre Stari in mladi, Zloba in zvestoba, Krivoprisežnik ter Za pravdo in srce, Jurčičev Domen, Meškova Mati, Cankarjeva dela Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Za narodov blagor in Hlapci, Nušičeva Gospa ministrica, Čapkovi R. U. R. (Rosumovi univerzalni roboti); večino teh del je režiral France Šobar, ki je tudi sam igral, kakor je v igrah nastopal Farčnik.«¹⁰²

Mile Klopčič je v Vesni predaval, igral, pomagal režirati, bil dramaturg. Za Vesnin oder je prevedel dramo Srdjana Tucića Golgota, pri Otonu Župančiču pa je dobil njegov prevod Galsworthyjeve Borbe.¹⁰³

»Vsega je Vesna v treh letih prikazala sedemnajst dramskih del.«¹⁰⁴

Kljub »mali Obznani« je 14. novembra 1924 na ljubljansko policijsko ravnateljstvo prispela prošnja za ustanovitev »Delavskega pevskega in glasbenega društva DANICA«, katerega ustanovni občni zbor je bil, nekoliko naivno, že sklican za 21. decembra v gostilni Novi svet. Podpisali so ga Jakob Mesojednik, preglednik mestnega dohodkovnega urada, železniški kontrolor Jakob Repanšek in prodajalka Mici Fain. Že na-

¹⁰¹ Proletarska mladina št. 3, 8. III. 1923.

¹⁰² Klopčič, str. 115, 116.

¹⁰³ Franc Zadavec, uvodna beseda k faksimile Klopčičevih Plamtečih okov (1924), Ljubljana 1984, str. 6.

¹⁰⁴ Klopčič, prav tam.

slednji dan je 5 obveznih izvodov društvenih pravil potovalo naprej, proti Velikemu županu ljubljanske oblasti oz. njegovemu Oddelku za notranje zadeve, obogateno s poročilom, da so vsi trije predlagatelji komunisti. Vsi so se udeležili proslave ob smrti Liebknechta in Luxemburgove 19. januarja 1924 v ljubljanskem Delavskem domu, Repanšek je bil član razpuščene »Splošne železničarske organizacije«, Fainova pa članica NDSJ. Tako je torej dr. Andrejka ustanovitev društva prepovedal, ker predlagatelji niso dajali jamstva, da to ne bo delovalo v protidržavnem smislu.¹⁰⁵

Konec decembra 1925 je stekla samostojna akcija Ivana Kocmurja mlajšega in njegovih somišljenikov za ustanovitev Zveze socialistične mladine Jugoslavije v Ljubljani. Predlagatelj je bil po informacijah ljubljanske policijske direkcije nezanesljiv in naj bi se nagibal h komunističnim mladinom. Namen ustanovitve pa je bil že maja 1926 puščen, ker za tako zvezo baje ni bilo dovolj interesentov.^{105a}

Februarja 1925 je France Klopčič poročal I. seji Centralne uprave (komiteja) SKOJ-a o razmerah v Sloveniji in glede kulturno-prosvetnih organizacij omenil samo, da so ustanovili v Ljubljani »Novi oder«, ki ima več sekcij, med drugim dramsko.¹⁰⁶ Dramski krožek Novi oder, ki ga je v »ožjem prijateljskem krogu« avgusta 1924 ustanovil Ivan Mrak, z namenom ukvarjanja z novo dramsko umetnostjo, verjetno ni bil niti pod neposrednim vplivom SKOJ-a niti ni bil ustanovljen na njegovo iniciativo. Klopčič je skušal z njegovo omembo le nekoliko zapolniti praznino, ki je takrat vladala v Sloveniji. Nekateri člani Novega odra so bili namreč izrazito levičarsko usmerjeni, Avgust Černigoj in Ferdo Delak, zlasti pod močnim vplivom aktualnih umetniških avantgard, predvsem ruske. Društvo je imelo namen ustanoviti podružnico tudi v Trbovljah, vendar se je centralni odbor novembra 1924 zaradi pomanjkanja sredstev in neustaljenosti ljubljanskega krožka temu odpovedal.¹⁰⁷ Ambiciozni zastavitvi je zgodaj spomladi 1925 ustrežal izid prve in žal tudi zadje številke istoimenske revije. Osnovali so jezikovne tečaje nemščine, ruščine in italijanščine ter gojili ritmično telovadbo in dramatiko. Poleg izida revije pa sta bila pomembnejša projekta Novega odra le še Černigojeva konstruktivistična razstava v času jesenskega veleseljma 1924 in Delakov literarno-umetniški večer 3. marca 1925 v ljubljanskem dramskem gledališču.¹⁰⁸

Černigoj je poleg edine številke Novega odra grafično opremil tudi platnice komunistične teoretske revije Zapiski delavske kmetijske matice, katere 4 številke so izšle v prvi polovici leta 1925, grafični koncept pa besedno utemelji v njeni februarški številki. 26. junija 1925 je dal Černigoj ljubljanski policijski direkciji izjavo, da društvo že več mesecev ne deluje in ne bo več delovalo, ker so vsi člani brez formalnosti izstopili. Zato je predlagal, da ga oblast razpusti.¹⁰⁹

¹⁰⁵ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., f. 16-2, 28714/1924.

^{105a} A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., f. 16-2, 6646/1926.

¹⁰⁶ Izvori za Istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a 1925-1941, Beograd 1983, (Izvori II.), 16, str.60.

¹⁰⁷ A SRS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV., f. 16-2, 7940/1925.

¹⁰⁸ Zapiski delavske kmetijske matice št. 1, št. 2, št. 3, str. 48, 92, 138, 139, Dušan Moravec, Iskanje in delo Ferda Delaka, Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 53, Ljubljana 1971, str. 20-30.

¹⁰⁹ Glej opombo 107.

O krizi organizacij v Sloveniji v letih 1925 in 1926 s stališča organiziranih komunistov govori Resolucija Centralnega komiteja SKOJ-a sprejeta na III. kongresu SKOJ-a junija 1926. Mladinsko gibanje v Sloveniji naj bi bilo razbito na mnogo malih društev in njihovih zvez, ki pa so nedvomno malomeščanska in reformistična (socialdemokratska, op. E.D.). Tako razvitega mladinskega gibanja v ostalih jugoslovanskih pokrajinah sicer ni, vendar imajo skoraj vse te organizacije reformističnega ali klerikalnega izvora večinoma zabavno–izobraževalen, ne pa razreno–borben značaj. Zaradi zelo težkega gospodarskega položaja v celi Jugoslaviji, posebej pa v Sloveniji, je bila težnja delavske mladine k razrednemu boju »instinktivna«. Zato bi lahko s pomočjo politiziranja vse te organizacije delavske mladine spremenili v osnovne razredno–borbene organizacije. Za nalogo so si postavili, da njihov športni, kulturno–prosvetni značaj postavijo na razredno podlago.¹¹⁰

Najbližje konkretne naloge SKOJ-a so se tako na izobraževalnem področju skrčile na organiziranje specialnih »leninističnih« tečajev za funkcionarje ter povečanje vpliva na športno–delavske gibanje s snovanjem frakcij v športnih klubih in pripravami na formiranje Delavske športne zveze (Radnički sportski savez).¹¹¹

Da v Sloveniji po letu 1924 ni bilo več legalnih partijskih kulturno–prosvetnih organizacij, temveč se je večina zainteresiranih vključevala v Svobodo, priča tudi poročilo biroja centralnega komiteja plenumu centralnega komiteja SKOJ-a konec januarja 1927.¹¹²

Snovanje Delavske športne zveze je do julija 1928 obrodilo nekaj sadov samo v Dalmaciji in na Hrvaškem, kjer se je nekaj športnih klubov povezalo v Delavski športni blok (Radnički sportski blok), drugače pa je IV. plenum CK SKOJ nezadostno delo na tem področju ostro kritiziral.¹¹³ Organiziranje Delavskega športnega bloka kot prve etape k ustanovitvi Delavske športne zveze si je zastavila že prva delavska športna konferenca leta 1925. Druga konferenca leta 1926 v Sloveniji naj bi sprožila parolo za ustanovitev samostojne športne zveze, zagrebška konferenca v začetku leta 1927 pa je ustvarila podlago za združenje v Delavski športni blok.^{113a} Prva skupščina Delavske športne skupnosti (Radničke sportske zajednice – RSZ) je bila menda ob redni letni skupščini Nogometne zveze Jugoslavije leta 1928.¹¹⁴ Radnički sportski list, ki ga je RSZ začela izdajati oktobra 1933, pa je decembra istega leta poročal o njeni IV. redni letni skupščini.¹¹⁵

Med močno kumunistično obarvane kulturno–prosvetne organizacije v dvajsetih letih nekateri prištevajo tudi delavska društva v Kamniku in Domžalah.

V industrijsko razvitem Kamniku so že novembra 1919 ustanovili društvo »Delavska knjižnica«, njegova pravila pa je deželna vlada potrdila naslednje leto. Društvo je imelo ob knjižnici z okrog 1300 knjigami tudi čitalnico, pevski, glasbeni in dramski odsek, razvijalo je torej dokaj popolno kulturno dejavnost. V okviru Delavske knjižni-

¹¹⁰ Izvori II., 24, str. 94.

¹¹¹ Izvori II., 26, str. 110, 113.

¹¹² Izvori II., 35, str. 188.

¹¹³ Izvori II., 63, str. 295.

¹¹⁴ Sportaši na putevima revolucije, Zagreb 1966, str. 20.

¹¹⁵ Radnički sportski list 16. XII. 1933.

ce je bil eden močnejših dejavnikov delavsko pevsko društvo Solidarnost, ki se je ob desetletnici delovanja leta 1928 osamosvojilo.¹¹⁶ Od leta 1920 so bili v društvu aktivni tudi komunisti, tako usmeritev pa nakazujejo tudi stiki z organizacijami oziroma t.i. »proletarsko mladino« iz revirjev in Ljubljane.¹¹⁷

Šele februarja 1927 je bilo ustanovljeno Prosvetno društvo »Probuda« na Viru – Dobu pri Domžalah. Pospesovalo naj bi socialni in kulturni napredek delavstva in vzgajalo svoje člane v znanosti in leposlovju. V ta namen so si ob ustanovitvi zadali nalogo ustanoviti lastno knjižnico, pevski zbor, dramsko sekcijo, izobraževalni, književni, prireditveni in nogometni odsek.¹¹⁸ »Društvo se je vključilo v volilno agitacijo za delavsko-kmetški republikanski blok« na parlamentarnih volitvah septembra 1927 »in skupaj z ljubljanskimi komunisti priredilo izlet na Zlato polje pri Domžalah.«¹¹⁹ Iz društvenega katastra je bilo črtano maja 1931.¹²⁰

LES ORGANISATIONS DE CULTURE ET D'EDUCATION DES COMMUNISTES

DANS LES ANNÉES VINGT

R é s u m é

Après la séparation du parti de l'extrême gauche de celui de la démocratie sociale, en printemps 1920, les communistes actifs dans la culture restèrent dans Svoboda socialdémocrate car, malgré sa direction modérée ils la considéraient comme leur association. Ce ne fut qu'Obznana et la loi sur la protection de l'état d'après laquelle le parti révolutionnaire se trouva sur un territoire séparé et hors de la loi qui remirent les communistes sur le sol dur. Dans cette situation, les associations de culture et d'éducation se manifestèrent comme une forme très adéquate pour les activités légales, car l'organisation clandestine ne pouvait pas engager des masses plus larges qui, d'après les critères de l'époque étaient nécessaires pour la révolution cacher très bien la propagande idéologique et tactique.

Le premier »groupe dramatique« apparut dans les régions minières déjà en février 1921 tandis qu'en mars on fonda la première association d'éducation Ledina qui ne put fonctionner que pendant un peu plus de deux mois à cause de son caractère politique mal caché. Son travail fut continué ce même été dans la ville voisine de Zagorje par l'Association d'éducation prolétarienne Vesna qui avec son activité destinée aux communistes dura presque trois ans et obtint les meilleurs résultats surtout dans son activité de gymnastique.

Après l'interdiction du parti, à part les régions minières, les communistes n'étaient assez forts pour organiser leurs associations qu'à Ljubljana où, en 1922, l'association d'éducateur des jeunes Iskra se joignit à Vesna. Dans les autres centres de l'industrie, les communistes prenaient part aux associations socialistes-démocratiques.

L'activité clandestine dictait aux communistes un concept de la culture et de l'enseignement tout à fait différent du concept qu'en avaient les associations des ouvriers des autres orientations politiques. Au temps

¹¹⁶ A SRS Društvena pravila 1740.

¹¹⁷ Glas svobode 21. VI. 1923, Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1983 (katalog), str. 29–35, Drago Mehora, Delavsko prosvetno društvo »Solidarnost« v Kamniku, Kamniški zbornik 1955, str. 186.

¹¹⁸ A SRS Društvena pravila 5522.

¹¹⁹ Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj 1983 (katalog) Majda Žontar Razvoj delavskih kulturnih društev v obdobju med obema vojnama str. 14.

¹²⁰ Glej opombo 118.

de leur activité légale, les tendances des communistes dans ce domaine s'intégraient plus ou moins dans la manière générale de penser des ouvriers et de leurs visions de l'avenir. Il serait peut-être accentuée leur conviction que le capitalisme devait disparaître et que le prolétariat devrait se préparer et se former pour de grands devoirs dans la culture qui l'attendaient après la ruine du capitalisme. Le prolétariat devrait étudier et dévoiler en même temps l'esclavage culturel auquel il est condamné par le capitalisme et il devrait jouir au moins en petite mesure ce qui n'était accessible qu'à la classe riche. En passant dans la clandestinité, leurs associations culturelles et d'éducation eurent pour devoir de réunir les gens qu'ils n'étaient pas en état de faire clandestinement tandis que l'éducation fut réduite en grande mesure à une propagande idéologique. Les activités culturelles étaient abandonnées aux enfants. Toutes les activités étaient conditionnées par la lutte des classes qui à son tour était souvent comprise d'une façon simplifiée et vulgaire de manière que les associations de gymnastique correspondaient le mieux à leurs objectifs.

Après la petite Obznana de 12 juillet 1924, lorsque toutes les organisations qui étaient orientées vers le communisme furent suspendues, les communistes se mirent à prendre de plus en plus part au travail d'éducation de Svoboda socialiste laquelle, après l'instauration de la dictature du roi, commença sous plusieurs aspects un caractère plus radical.